

Шановні читачі «Світогляду»!

Пишу ці рядки, а за вікном вже відчувається весна. В березні ми традиційно чекаємо потепління і в природі, і в людських стосунках як особистих, так і на державному рівні.

Україна у березні традиційно відзначає дні, присвячені Великому Кобзареві, який 160 років тому відійшов у Вічність, залишивши нащадкам нечувані духовні скарби. Пам'ятаймо його пристрасний, ідучий від серця, заклик:

**Обніміться ж, брати мої.**

**Молю вас, благаю!**

Ой, як нам сьогодні не вистачає таких «об'єднуючих генів» для побудови незалежної суверенної держави України!

Сподіваюся, що Ви здорові та успішно подолали ці перші коронавірусні місяці 2021 року, початок якого видався надзвичайно багатим на різноманітні події в усьому світі і в Україні зокрема.

Серед подій світового значення особливо запам'яталася драма в США, обумовлена нетиповим для цієї держави ігноруванням традиційної демократичної передачі президентської влади. Представники наукової та культурної еліти США майже одностайно підтримали прихід до Білого дому *Джо Байдена*. Неочікуваним був розмах протесту в Росії проти дій владної верхівки щодо опозиційного лідера *Олексія Навального*.

В Україні ми з кожним днем спостерігаємо падіння рейтингу правлячої еліти на фоні впровадження «косметичних» заходів у боротьбі з корупцією, намагання не допустити провалу економічної реформи та подальшого зубожіння переважної більшості населення країни. Наростає незадоволення як рівнем життя тих, хто добросовісно трудиться, отримуючи «копійки», так і незаконним корупційним збагаченням можновладців. Ще й досі не оприлюднено владних рішень щодо боротьби з корупцією, щодо обмеження впливу олігархічних груп на державно-правову систему держави тощо.

На цьому негативному фоні позитивною дією уряду стало оприлюднення Кабінетом Міністрів України документу під назвою «Аудит економіки України-2030». Аудит планується використати як основу для прийняття рішень щодо довгострокового розвитку держави та розробки Національної економічної стратегії до 2030 року (НЕС 2030). Документ справляє солідне (хоча би за обсягом) враження, у якому детально описано окремі складові економічної системи держави в їх порівнянні з показниками інших держав. Відверто кажучи, хвалитися, на мою думку, нема чим, але надія на краще проглядається. Тому було б бажано почути думку фахових експертів при обговоренні цього документу на сторінках «Світогляду».

Наведу короткий витяг із «Висновків НЕС 2030»:

*«Країна займає хороші позиції у рейтингах доступності освіти, розвитку інновацій, легкості адміністрування бізнесу. Але ж низькі позиції в рейтингах, що стосуються бізнесу, верховенства права, конкурентоздатності економіки та економічної свободи реалістично відображають ті фактори, що заважають економіці зростати...».*

Тут, на мою думку, можна навести тільки вираз, що став уже українською класикою: *«Маємо те, що маємо»*.

А далі йде перелік можливих позитивних кроків щодо зміцнення економіки держави. Цікаво і обнадійливо. Але мене особливо здивував той факт, що в цьому переліку не знайшлося місця для науково-технологічної сфери та впровадження вітчизняних науково-технічних розробок.

Після публікації в № 1 «Світогляду» статей *М. Стріхи* та *Л. Шульмана* про стан науково-освітньої сфери України Редколегія журналу отримала низку схвальних коментарів та пропозицій. Працівники наукових закладів вищої освіти (ЗВО) звернули увагу на вкрай критичну ситуацію, в якій опинилися окремі наукові установи ЗВО. Тому ми вирішили продовжити обговорення цієї теми в цьому випуску «Світогляду», знайомлячи наших читачів з актуальними заявами громадських організацій – Ініціативної групи «Першого грудня», Академічної групи «Наука та інновації» та Української астрономічної асоціації.



### НЕ ДОПУСТИТИ КОЛАПСУ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ Звернення Ініціативної групи «Першого грудня»

До написання цього звернення нас спонукали додані до нього дві заяви українських науковців, спрямовані до керівництва держави. З обох заяв з усією очевидністю постає тривожна ситуація у сфері управління наукою в Україні, яка поки що не лише не знаходить професійного вирішення, а навпаки – поглиблюється.

Якщо Україна з першої двадцятки провідних наукових держав світу справді опинилася внизу першої сотні, то це стає виразом політиці у сфері науки всіх без винятку українських урядів з часів здобуття незалежності, включно з урядом нинішнім. Це засвідчує, що науку, як і культуру, все ще трактують як не варту уваги «надбудову», яка тільки поглинає кошти, а тому має фінансуватись «за залишковим принципом».

Викривлене розуміння ролі науки призвело також до кризи університетської науки, яка в усьому світі становить найдинамічнішу ділянку наукових досліджень. Відтак впродовж минулого десятиліття кількість наукових працівників навіть у провідних українських університетах скоротилося пересічно вдвічі, що лише пришвидшило процес руйнування багатьох університетських наукових шкіл, які формуються десятиріччями. Кожна наукова школа визначає найвищий світовий рівень у конкретній

ділянці окремої науки, вона є маркою та візитівкою свого суспільства. Кожна наукова школа вимагає учнів. Ними стають найкращі, найбільш освічені і талановиті випускники університетів, а ті, в свою чергу, ведуть свій розвиток зі школи, з вимогливих сімей. Усе це складає неперервний ланцюг у внутрішньому усвідомленні своєї громадянської відповідальності. На жаль, сьогодні в Україні ці молоді й перспективні люди втрачають інтерес до науки або виїжджають її творити за кордон. Очевидно, що без розвиненої науки важко сподіватися на високий рівень освіти.

Ось чому в Україні вже звучать голоси, що все це, вкупі з іншими проблемами у сфері культури, свідчить про системне знецінення в нашій державі культурної та інтелектуальної сфери.

Ми переконані, що майбутнє нашого народу кується сьогодні в кузнях академічної та університетської науки, які мають діяти в умовах творчої свободи, академічної доброчесності, інституційної автономії, соціальної відповідальності та правильно організованого фінансування. У сучасному суспільстві знань наука й академічна сфера є не розкішшю для «заможних», а необхідністю. У цьому світі виживуть ті суспільства, які мають більше якісних знань, кращі технології, якісну природничу та суспільно-гуманітарну освіту, більшу довіру суспільства до носіїв знань та компетенцій. Що гіршою є наука, то менше ми знаємо про себе самих, своє суспільство, світ та природу. А тому програємо тим, у кого наука краща. Якісне навчання в Україні повинно стати основним пріоритетом, наука – найвищою формою виробництва, а інтелектуальна праця має мати найвищу вартість.

Однією з найголовніших проблем нинішньої науки, на наш погляд, є те, що нею на державному рівні часто керують непрофесійні чиновники, покладаючись виключно на свій «тверезий розум» і виходячи з принагідних, іноді корисливих інтересів. Ось чому ми підтримуємо заклик науковців до органів влади здійснювати всі необхідні кроки, спираючись на сформовану експертну думку самих науковців. Частина їхніх вимог сформульована в долучених двох заявах, які видаються нам цілком обґрунтованими. Ми усвідомлюємо, що в сучасній українській науці далеко не все ідеально. У багатьох сферах "нагорі" управлінської ієрархії наукової сфери опинилися випадкові люди, які взагалі не є науковцями. Але навіть попри це в наукових середовищах продовжує працювати багато дуже достойних людей, які бережуть і розвивають унікальні знання і компетенції – попри всі несприятливі умови. Ці люди підтримують і підсилюють інтелект нації. Ми вважаємо, що обговорення проблем і шляхів розвитку науки може відбуватися тільки разом із самими науковцями.

Не менш гостро стоїть проблема, яку можна спостерегти не лише у сфері науки, а й в інших ділянках суспільного життя, а саме: викривленість і маніпулятивність чинних конкурсних процедур. Це лише ілюструє той прикрий висновок, що Україна й далі залишається країною імітацій демократичних стандартів, тоді як дійсність формується потаємними партійними, клановими чи корупційними інтересами. У сфері науки, яка є царинною вірності правді, це особливо нестерпно.

Ми вважаємо життєво необхідним для української науки не лише змінити принцип фінансування та проведення прозорих процедур прийняття рішень, а й втілити – не на словах, а на ділі – принцип автономії університетів.

Успадкована від СРСР централізована система лише поглиблює всі негативні явища, від яких страждає наука і ціла академічна спільнота. Вона сприяє сервілізму, а не академічній свободі, без якої наука неможлива.

Ми закликаємо чинний Уряд України провести безсторонній аудит, наскільки і з якою ефективністю здійснюється проголошений ним курс на інтеграцію системи освіти та наукових досліджень у загальноєвропейський і світовий науково-освітній простір.

Те, що ситуація тут кризова, вже очевидно.

Слід тепер встановити, чому саме, і чесно це визнати.

На завершення хочемо підтримати висновок, зроблений в одній із долучених заяв: **«І влада, і всі ми повинні пам'ятати: без сучасних якісних університетів і без потужної наукової системи демократична європейська Україна з забезпеченими кордонами і високим рівнем життя громадян неможлива».**

Члени Ініціативної групи «Першого грудня»  
<http://1-12.org.ua/>

Прем'єрміністру України

*Шмигалью Д.А.*

Міністру освіти і науки України

*Шкарлету С.М.*

## ЗАЯВА

### Академічної групи «Наука та інновації»

У 1991 році Україна здобула незалежність, входячи за об'єктивними показниками до першої двадцятки провідних наукових держав світу. Тоді в нашій державі працювали понад 300 тисяч дослідників (не рахуючи викладачів вишів та аспірантів), а наукомісткість ВВП становила 1,9%. Сьогодні Україна за цими ж показниками перебуває в п'ятій десятці. Кількість дослідників зараз є меншим від 100 тисяч (враховуючи науково-педагогічних працівників ЗВО), а наукомісткість ВВП не дотягує й до 0,5%. Не виконується передбачене Законом про наукову і науково-технічну діяльність положення про фінансування науки в розмірі 1,7 % ВВП. Падіння соціального статусу наукової праці призводить до масового переходу молоді та активних науковців середнього покоління в інші сфери діяльності або їхнього виїзду за кордон. Таке становище національної науки негативно позначається на перспективах держави загалом.

На жаль, жоден із секторів української науки не може вважатися сьогодні прикладом благополуччя. На тлі вкрай недостатнього фінансування великі проблеми накопичилися в головній науковій установі держави – Національній академії наук України. Відбувся фактичний колапс так званої «галузевої науки», системи НДІ якої забезпечували практичні потреби функціонування окремих галузей промисловості. У зародковому стані перебуває національна інноваційна система, а можливості українських дослідників комерціалізувати свій науковий продукт в Україні вкрай обмежені.

Безумовно позитивна подія останнього часу – початок роботи Національного фонду досліджень – дає надію окремим «проривним» командам, які працюють на світовому рівні. Але це не може розглядатися як панацея для ефективної підтримки всієї наукової системи (що, очевидно-

но, потребує багатьох інструментів). На жаль, нещодавні успіхи українських дослідників у програмі ЄС «Горизонт 2020» виявилися перекреслені тим, що українська влада влітку 2020 року не зуміла вчасно пролонгувати на чергові 5 років дію базової угоди з Євросоюзом про науково-технологічне співробітництво від 2002 року.

У найскладнішій ситуації опинилася українська університетська наука – той сектор, який скрізь у світі є найбільш динамічним через можливість залучення до досліджень аспірантів і старших студентів.

Як відомо, в колишньому СРСР наукові дослідження у вишах з бюджету не фінансувалися; основним джерелом коштів тут була так звана «госпдогівірна тематика», яка зійшла нанівець разом із колапсом «соціалістичної економіки» у 1990-ті. Тоді ж незалежній Україні було запроваджено бюджетне фінансування наукової діяльності в ЗВО – але тільки на рівні конкурсного фінансування порівняно короткострокових (2–3 роки) наукових тем. Це виявилось пасткою для університетської науки, оскільки програш чергового конкурсу ставить наукову команду на межу колапсу. Внаслідок цього кількість наукових працівників навіть у провідних університетах скоротилося лише впродовж минулого десятиліття пересічно вдвічі (зокрема, в КНУ ім. Тараса Шевченка з понад 1000 до близько 500).

Для подолання цієї негативної тенденції ще до зміни Уряду в 2019 році у відповідності до положень чинного Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» було підготовлено всю нормативну базу для запровадження в ЗВО *поруч із конкурсним також базового фінансування наукової діяльності*. Таке фінансування мало розпочатися для атестованих за високим рівнем наукових напрямів провідних вишів уже в останньому кварталі 2019 року на підставі результатів державної атестації університетів у частині наукової роботи. Положення про атестацію було розроблено й затверджено внаслідок безпрецедентно широкого експертного обговорення і схвалено, зокрема, Науковим комітетом Національної ради з питань розвитку науки і технологій.

Однак університетська наука, позбавлена тієї автономії, яку мають згідно з законом академічні установи, виявилася особливо вразливою щодо кадрових експериментів у структурах української влади. Розпочатий процес наукової атестації вишів було зупинено новою командою МОН вже на завершальному етапі. Внаслідок цього базове фінансування наукової роботи у ЗВО так і не було запроваджено, а 500 мільйонів гривень, вже передбачених з цієї метою в Державних бюджетах України 2019 і 2020 років, до університетських науковців так і не потрапили. Це спричинило пришвидшення процесу руйнування багатьох університетських наукових шкіл.

Водночас, як показали результати заключних конкурсів програми «Горизонт 2020» та наслідки двох перших конкурсів Національного фонду досліджень, університетські наукові команди все ще мають значний науковий потенціал і за рядом напрямів здатні на рівних конкурувати з науковцями НАН України. Але університетська наука гостро потребує негайних цілеспрямованих дій на свою підтримку.

Пропонуємо наступні кроки:

1. Запровадження у відповідності до вимог національного законодавства та рекомендацій міжнародного незалежного аудиту наукової та інноваційної системи України,

проведеного з ініціативи МОН України в 2016 році, гнучкої системи фінансування досліджень, яка б включала як конкурсне фінансування порівняно короткострокових проектів (через гранти НФД, МОН, інших міністерств та відомств), так і базове фінансування, яке б дозволяло університетам вибудовувати наукову політику принаймні на середньострокову перспективу;

2. Посилення інтеграції досліджень у вишах та в НАН України через механізми різних грантових програм (зокрема НФД) для підтримки спільних університетсько-академічних проектів, розширення практики наукового та науково-педагогічного сумісництва, укладання прямих договорів про співпрацю між НАН і провідними університетами та громадськими науковими організаціями, що представляють університетську наукову спільноту тощо;

3. Запровадження ефективних механізмів створення центрів колективного користування сучасним науковим обладнанням в усіх секторах української науки незалежно від відомчого підпорядкування;

4. Запровадження ефективних систем доступу до міжнародних баз науково-технологічної інформації;

5. Запровадження ефективних інструментів підтримки молодих дослідників (зокрема, й через широко використовуваний у світі інструмент пост-доків, який дає змогу вченому впродовж визначеного періоду після захисту дисертації працювати в обраній ним команді високого рівня);

6. Поглиблення інтеграції України в Європейський дослідницький простір і, для цього, термінове відновлення дії базової Угоди про науково-технологічне співробітництво між Україною і ЄС від 2002 року та початок переговорів щодо умов участі України в новій рамковій програмі ЄС «Горизонт. Європа»;

7. Створення дієвої сучасної інноваційної системи та доступних для науковців механізмів комерціалізації їх інтелектуальної власності.

Слід наголосити: шість із цих семи перелічених кроків мають велике значення для стимулювання національної наукової системи загалом, але перше завдання вкрай необхідне, щоб відвернути колапс саме університетської науки. Адже лише наявність якісної (не конче світового рівня, але неодмінно професійної) науки в університетах може гарантувати рівень підготовки кадрів не лише для самої науки, але й для медицини, інженерії, сільського господарства, інших критично важливих сфер економіки.

Ми закликаємо органи влади здійснювати всі необхідні кроки, лише спираючись на сформовану експертну думку самих науковців. При цьому пріоритет має бути віддано не ефемерним групам у соціальних мережах, а реальним науковим асоціаціям, які мають свою історію і свій доробок. Тільки так можна уникнути помилок, за які потім доводиться тяжко розплачуватися зруйнованими науковими школами, поламаними долями вчених і падінням наукового престижу держави.

І влада, і всі ми повинні пам'ятати: без сучасних якісних університетів і без потужної наукової системи демократична європейська Україна з забезпеченими кордонами і високим рівнем життя громадян неможлива.

Співголови АГ «Наука & Інновації»

Член-кореспондент НАН України *Негрійко А.М.*

Академік НАН України *Яцків Я.С.*

24 березня 2021 р.





Міністру освіти і науки  
*Шкарлету С.М.*

Копія:

ректорам  
Київського національного університету  
імені Тараса Шевченка,  
Харківського національного університету  
імені В.Н. Каразіна,  
Одеського національного університету  
імені І.І. Мечникова,  
Львівського національного університету  
імені Івана Франка

## ЗАЯВА

### Української астрономічної асоціації (УАА)

*Шановний пане Міністре,*

Представники науково-освітньої астрономічної спільноти України вимушені звернутися до Вас у зв'язку з оприлюдненням МОН України інформації про конкурсний відбір проектів наукових досліджень і розробок, які виконуватимуться за рахунок коштів державного бюджету, починаючи з 2021 року.

Результати проведення конкурсу 2021 року виявили деякі негативні тенденції у фінансуванні фундаментальних наукових досліджень в університетах України, що матиме вкрай небажані наслідки для подальшого розвитку науки у ЗВО.

Науковці та освітяни підтримують проголошений Урядом курс на інтеграцію системи освіти та науки України у загальноєвропейський та світовий науково-освітній простір. Одним із стрижневих положень цієї інтеграції є практика наукових досліджень європейських університетів, що дає можливість підготовки висококваліфікованих спеціалістів із залученням студентів та молодих вчених до актуальної та передової науки. Загальновідомо, що існування та розвиток таких наукових досліджень неможливі без ефективної системи базового та конкурсного фінансування на рівні держави.

В той же час ми вбачаємо реальні загрози існуванню (навіть не розвитку!) знаних у світі наукових шкіл України від неефективної, на наш погляд, системи конкурсного відбору проектів та розробок в МОН України.

Зокрема, мова йде про цьогорічну зміну правил конкурсного відбору після закінчення відбору (сумна тенденція останніх років), тобто штучне підвищення «прохідного» балу до 90. При цьому в новій системі експертних оцінок найбільшу вагу мають суб'єктивні показники на кшталт «проривний характер» проекту, а бали за науко-

вий доробок авторів зменшилися в два рази в порівнянні із попередніми конкурсами. Все це нівелює саму природу конкурсу як такого.

Також негативним трендом є систематичне зменшення фінансування проектів у порівнянні із запланованим.

Відмова у фінансуванні чи скорочене фінансування проектів може привести до повного зникнення університетських астрономічних обсерваторій.

Наразі в системі МОН України є 5 астрономічних обсерваторій – Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Львівського національного університету імені Івана Франка та Миколаївська астрономічна обсерваторія.

Ці осередки астрономічної науки і освіти є одними з найстаріших в Україні – більше 200 років астрономії у Харкові, Миколаєві та Львові, 175 років астрономії в Києві та 150 – в Одесі. Цього року під загрозою закриття опинилася Одеська астрономічна обсерваторія, наступного року, якщо правила конкурсного відбору проектів МОН України не будуть переглянуті, така ж доля спіткає інші обсерваторії, й всесвітньовідомі астрономічні наукові школи припинять своє існування.

Звертаюся до Вас від імені Української астрономічної спільноти із проханням ретельно переглянути умови проведення Міністерством конкурсного відбору проектів із метою підтримки фундаментальної науки.

Також надзвичайно важливо розглянути можливість невідкладної підтримки астрономічних центрів МОН України в рамках базового фінансування, що дасть можливість збереження цього напрямку знань та взагалі підготовки фахівців у цій галузі.

Розумію, що процедура проведення конкурсу наукових проектів знаходиться у стані реформування. На жаль, поточні правила ставлять під загрозу існування фундаментальної науки у ЗВО, що формує імідж України та її конкурентоздатність на міжнародному ринку науково-освітніх послуг.

Сподіваюся на Ваше розуміння нашої тривоги та на прийняття невідкладних рішень.

З повагою,  
президент УАА,  
академік НАН України **Я.С.Яцків**  
24 березня 2021 р.

На цьому похмурому небі науково-освітньої системи України деколи пробиваються яскраві промені сонця. Окремі заклади вищої школи України досягають успіхів, перемагаючи у міжнародних та вітчизняних конкурсах.

Цілком несподіваною новиною для мене було, що Сумський державний університет за окремими показниками державної атестації посів почесне перше місце.

Пропонуємо читачам ознайомитися з діяльністю цього університету. ■

**Ярослав Яцків,**  
головний редактор